

Dávid Mária

NEMTEGEZÉS A NYELVKÖNYVEKBEN

1. Bevezetés

Ahhoz, hogy a nyelvet érvényes módon tudjuk használni – a nyelvtani szabályok ismeretén túl – elengedhetetlenül fontos a pragmatikai kompetencia is, vagyis az a tudás, amely lehetővé teszi, hogy a megnyilatkozások és a megértés az adott szociolingvisztikai kontextusnak megfelelően menjen végbe (Canale 1983).

Ha összehasonlítjuk nyelvkönyveink különböző nemzedékeit, a legnagyobb változás a nyelvezetükben mutatható ki. A valóságtól elrugaszkodó, néha túl hosszú szövegek helyébe különféle, tipikus szituációkat megjelenítő, viszonylag rövid dialógusok léptek. S noha általában megfelelő fogódzót nyújtanak a nyelvtanulóknak, időnként még mindig csak mesterkélt utánzatát nyújtják a lehetséges megnyilatkozásoknak. Osztom Szili Katalin (2000) véleményét, miszerint e párbeszédnek sutasága a kommunikáció nyelvészeti feldolgozatlanságának tulajdonítható. A pragmatikának a magyar nyelvoktatásban betöltött szerepével csak az utóbbi években kezdtek el foglalkozni (Szili 2002a, 2002b; Maróti 2003; Koutny 2000, 2003; Dávid 2003). Ehhez szeretnék hozzájárulni egy kisebb kutatómunka következtetéseivel.

2. Nemtegezés a nyelvkönyvekben

A mai magyar nyelvhasználatban az *ön* és a *maga* névmások, a különféle nominális megszólító formák, az előbbieket nélkül használt egyes szám 3. személyű igealakok, valamint a tetszikelés között választhatunk. Egyik sem használható általános érvénnyel, különböző helyzetjelölő szerepük, stílusértékük van. Domonkosi (2002) felmérése azt mutatja, hogy a *maga* és az *ön* váltakozó használata, a tetszikeléssel való árnyalása főleg a 35–55 év közötti korosztályra jellemző. Az idősebbek körében a magázó forma dominál, míg a 35 év alattiak igen élesen elkülönítik egymástól az *ön* és a *maga* névmás társadalmi jelentését, nyelvhasználatukban a magázó formák szerepe csökken, az önözőké növekszik, a velük bizalmas, szoros viszonyban levő

---

* Dávid Mária, Adam Mickiewicz Egyetem, Poznań, dm@amu.edu.pl

idősebb beszédpartnerek megszólítására pedig a tetszikelő formák szolgálnak. A mai tizen- és huszonevesek már nem érzik túl távolságtartónak az egyenrangú, nem tegező viszonylatok nyelvi jelölésére. A televízió nagy szerepet játszik abban, hogy az *ön* névmás használata egyre általánosabbá válik. Nominális elemek nélkül igen alkalmas ismeretlenek megszólítására, jól kifejezvé a beszélő udvariasságát. Rangra, pozícióra utaló megszólítások mellett minden korosztály részéről nagyfokú tiszteletet fejez ki. Új változata, a keresztnévvel együtt, főként a fiatalok körében terjed. A megszólítási rendszerünkben tapasztalható bizonytalanságok a társadalom átalakulásának velejárói.

Dolgozatomban az *ön* és *maga* névmás tizennégy magyar nyelvkönyvben való használatát vizsgálom, hogy leszűrhessem a tanulságokat: mit lenne fontos tanítani. A hivatkozásokban az alábbiakban megadott rövidítéseket használom majd:

1. Język węgierski dla początkujących:1967 (*Jw*)
2. Ungarisch für Ausländer:1974 (*Ufa*)
3. Magyar nyelvkönyv idegen ajkúak számára (TIT):1981 (*TIT*)
4. Hungarian in Words and Pictures:1988 (*HWP*)
5. Lépésről lépésre, Ungarisch für Anfänger:1990 (*Ll-re*)
6. Színes Magyar Nyelvkönyv:1990 (*SzMNy*)
7. Begegnung auf Ungarisch:1992 (*BaU*)
8. Itt magyarul beszélnek:1993 (*Imb*)
9. 1000 szó magyarul:1994 (*1000 szm*)
10. Hungarolingua:1996 (*Hling*)
11. Hungarian for Foreigners: 1998 (*HF*)
12. Halló, itt Magyarország!: 2002 (*Halló*)
13. Kilátó: 2003 (*Kil.*)
14. Lépésenként magyarul: 2004 (*Lm*).

2.1. A „maga” névmás nélkül

Négy, illetve öt nyelvkönyv: az *Ufa*, a *SzMNy*, a *BaU* és a *Lm* személyes névmási szerepkörben egyáltalán nem tünteti fel a *maga* névmást, kizárólag az *ön*-t használja. Hogy pedig a *maga* névmással nem olyan könnyű elbánni, példa rá a *Ll-re* című tankönyv: noha sem az adott lecke szöszedetébe, sem az összesített szójegyzékbe nem került bele, az utolsó, 17. lecke kiegészítő olvasmányába egy mégis becsempésződött. Örkény István a *Választék* című egyperces novellájában ugyanis bátran használja: – *Maga* mit ajánl, asszonyom?

A *maga* elhallgatásával a fent említett nyelvkönyvek szerzői egyfajta „vegytisza”, nem valóságghű nyelvet mutatnak be. Itt jegyzem meg, hogy a *Küszöbszint (Magyar mint idegen nyelv)* című kötetben (2000) is csak visszaható névmásként vették fel a *maga* névmást, személyes névmási szerepében nem, mintha az *ön* egyfajta semleges nem tegező névmás lenne a magyarban.

A SzMny-ben és a HWP-ben előforduló „*Ki ön?*” kérdő mondatok igen mesterkéltek, s nem igazán udvariasak. Sokkal szerencsésebb az eldöntendő kérdések használata, pl. *Ön tanár?* (1000szó: 7), *Ön Nagy János?* (HfF: 21), *Önök is angolok?* (HWP: 48).

2.2. Különbségtétel az *ön* és a *maga* között

2.2.1. Mroczko: Język węgierski dla początkujących

Az *ön* és a *maga* közti különbséget a maradék kilenc nyelvkönyvből csak három tárgyalja. Egyikük az 50 leckéből álló *Jw*. Mivel a lengyelben a *pan/pani* (*uram/asszonyom*) minden helyzetben egyértelmű s udvarias megszólításként szolgál (Dávid 2003), érthető, hogy a szerző részletes magyarázattal szolgál (9: 93), mely az alábbiakban olvasható, jómagam fordításában:

„Megszólítási módok

b. Az udvarias megszólítási formát a harmadik személyű igével fejezzük ki:

Egy személyhez fordulva:

Hová megy? Dokąd (pan, pani) idze?

Emellett használhatjuk az *ön* vagy *maga* névmást. Az *ön* névmás udvariasabb és hivatalosabb. *A *maga* névmást a nálunk sokkal fiatalabbakhoz fordulva használjuk, vagy ha baráti viszonyba kerülünk valakivel.

Ön (maga) hová megy? Dokąd (pan, pani) idze?

Több személyhez szólva:

Hová mennek? Dokąd (panowie, panie) idą?

Ezenfelül használhatjuk az *ön* vagy *maga* névmást többes számban (*önök, maguk*):

Önök (maguk) hová mennek? Dokąd (panowie, panie) idą?

Az *ön*, **maga, névmást annak ellenére, hogy a lengyel *pan (pani)* megfelelője, nem használhatjuk megszólításként.”

Ez a magyarázat kiegészítésre szorul, hiszen egykorú idegenek is szólíthatják egymást ily módon (erre a **Hling** és a **Halló** is ad példát), s nem kell feltétlen baráti kötetlenség a használatához. A második mondatban foglalt állításra is van ellenpélda, legalábbis a *maga* névmás vonatkozásában. Igaz, ritkán használatos, és vagy a „*bé*” megszólító mondatzóval áll együtt, vagy az „*ott*” határozószóval (esetleg kiegészítve még egyéb helyhatározóval): – **Hé, maga! Mit művel? Hagyja abba!**, vagy: – **Maga ott (az ablaknál)! Azonnal jöjjön ide!** Amint a példamondatok is mutatják, ismeretlen vagy alacsonyabb státuszú emberhez intézünk ilyen jellegű megszólítást. Meg kell jegyeznünk, hogy a tegezés-magázás gyakoroltatására semminemű gyakorlatot nem mellékel a szerző.

2.2.2. Magyar nyelvkönyv idegen ajkúak számára. (TIT)

A könyvben igen hamar, mindjárt a legelső párbeszédben megjelenik a tetszikelés, és egyedülálló módon a két nem tegező névmás közül a *maga* névmást szerepelteti először a szerző. A 2. leckében jelenik meg először, de nyelvtani magyarázatban már az első leckében tudomást szerezhetnek róla a nyelvtanulók, csakúgy, mint a tetszikelésről, melyet meglepő módon igen gyakran, többféle gyakorlattípusban is gyakoroltat a szerző.

Udvarias kérdés vagy kijelentés: egyes szám harmadik személy.

A névmás: *maga*, ön (ez utóbbi inkább hivatalos).

Hol dolgozik ön? Mit csinál ön /maga/? Hová megy ön? Honnan jön ön? (!)

A hétköznapi beszélt nyelvben használatos a tetszik + főnévi igenév szerkezet, például:

Mit tetszik dolgozni? Mit tetszik csinálni?

Az *ön* csak a 6. leckében fordul elő első ízben, s nem is éppen szerencsés módon mindjárt bonyolultabb szerkezetekben, csak a negyedik alkalommal alanyesetben.

2.2.3. Itt magyarul beszélnek

Az **Itt magyarul beszélnek** című nyelvkönyv I. kötetében (7: 165–167), az angol–német–francia nyelvű magyarázatok mellé gyakorlatokat is kap a nyelvtanuló. Ez tehát az egyetlen nyelvkönyv, amely következetesen foglalkozik a kétféle névmás megkülönböztetésével és a tegező–magázó formák gyakoroltatásával. Nem igazán kimerítő azonban a(z angol nyelvű) magyarázat, amely az alábbiakban olvasható a fordításomban:

„**maga**

Ez a személyes névmás olyan személy megszólításakor használatos, aki se nem családtag, se nem barát. Az 1. leckében már megtanultuk, hogy a formális nyelv 3. személyű alakokat használ.

A többes számú forma: *maguk* (+ a többes szám 3. személyű igealak)”

A párbeszéd – ahol a *maga* személyes névmás az első alkalommal előfordul – egy meglehetősen alacsony társadalmi státuszú személy: egy idősebb asszony, Molnárné és új szomszédja, egy fiatal, művelt francia nő, Yvonne között zajlik.

Ugyanebben a leckében, néhány oldallal később (172) a szerző az *ön* névmás használatára, illetve a *maga* formától való különbségre hívja fel a figyelmet:

„**Ön**

A *maga* szinonimája, udvariasabb és távolságtartó. A szomszéd, aki azt mondja: *maga*, idősebb Yvonne-nál, Yvonne viszont – fiatalabb lévén – Molnárné megszólításaként az *ön*-t használja.”

A 7/23 részben (192), két gyakorlatban, 8-8 mondat alapján gyakorolhatják a nyelvtanulók a tegezés és magázás közti különbséget. Az elsőben – amelynek során a magázó mondatokat tegezővé kell átalakítani – mintát is kapnak, hogy világos le-

gyen, mi a teendő. Három „magás” és öt „önös” mondat van megadva. A másik gyakorlatban éppen fordítva: a megadott tegező mondatokat kell magázóvá átírni a *te/ti* helyett az *ön/önök, maga/maguk* névmás használatával. Nagyon hasznos ez a két feladat, hiszen a birtokos szerkezet gyakoroltatása mellett fontos pragmatikai ismeretek birtokába is jutnak a nyelvtanulók. A másodiknál jó, ha az egyes megoldások terítékre kerülnek az illető csoportban, ugyanis a hallgatóknak tudniuk kell, hogy ki kinek mondhatja ezeket az átalakított mondatokat.

2.2.4. 1000 szó magyarul

Ez a 40 leckéből álló tankönyv a 18. leckében, a nyelvtani részben a visszaható névmások tárgyalása során tesz említést a *maga/maguk* személyes névmásokról, jelleghéhez illően igen tömören s leegyszerűsítve:

Maga mondta. (= Ön mondta.)

Maguk mondták. (= Önök mondták.)

Mindenesetre dicséretes, hogy a nyelvi minimumba a *maga* is belekerült. Gyakorlatot nem fűz hozzá a szerző, e lecke olvasmányában ugyanis nem szerepelteti, csak a 29. lecke olvasmányában kerül majd elő. A háziasszony (egy 6 éves kislány édesanyja) fordul a nála kissé fiatalabb férfi vendégéhez ezzel a megszólítással. Ebben a szituációban az *ön* használata nagyon hideg s távolságtartó lenne, hiszen a vendég a nő férjének a barátja, akivel a férj tegeződik. Tulajdonképpen tehát itt egy köztes kapcsolatot – amely se nem baráti, se nem hivatalos – érzékeltet a *maga* névmás.

2.2.5. Hungarolingua

A *maga* megszólítás viszonylag hamar, az 12 leckéből álló I. kötet 4. leckéjében (48) bukkan fel először. A (Mroczo-féle definíciónak ismét ellentmondóan) két egymást nem ismerő fiatal hivatalos találkozásokor hangzik el, méghozzá a 22 éves Márta szájából, aki az igazgató titkárságán fogad egy újságírót (a kép alapján egy kb. 30 éves férfit). Hasonlóan az előző nyelvkönyvben elemzett párbeszédhez, itt is „áthidaló” szerepe van a *maga* névmásnak, Márta magázza ugyan a korban hozzá hasonló újságírót, de a magázás közvetlenebb kifejezőeszközével élve oldottabbá teszi az egész szituációt. A névmás másodjára csak az utolsó, ismétlődő leckében (160) bukkan elő: két korosabb nő párbeszédében, egy hentesüzleti szituációban. Valószínűleg szomszédok, mert – noha becézett keresztnévükön szólítják egymást – mégis magázódnak. (Nevük meglehetősen derűtséget kelt a magyar olvasóban, nem csupán azért, mert egyrészt rímelnék: *Icuka, Jucika*, hanem másrészt tipikus, viccekben előforduló titkárnői nevek.)

Ami a nyelvtani magyarázatot illeti, azzal bizony adósok maradnak a szerzők. A 3. leckében (43), és a könyv végén (174) a szokásos zöld színű nyelvtani összefoglalóban csak az *ön* és az *önök* szerepel mint a *te*, illetve a *ti* 3. személyű igealakokkal használandó párja. (Ebből persze nem derül ki, hogy ez a formális nyelvben használatos megszólítás. A SzMNy-ben használt keménykalapos pálcikaember[ek] mint az

ön/önök megszemélyesítői kitűnő szolgálatot tett[ek.] Itt csak a tanári magyarázatból derülhet ki, hogy ez udvarias forma.)

Megjegyzem, nem tartom szerencsésnek az itt szereplő „*Ön kicsoda?*” kérdést s ugyanezt a címet (*És ön kicsoda?*), hiszen a hivatalos ízü *ön* és a meglehetősen közvetlen *kicsoda* kérdőszó stílusban nem nagyon illik egymáshoz. Indokolt lenne öt oldallal később, a 4. lecke kezdetén jelezni, hogy itt egy új nyelvi jelenségről van szó, s a 3. leckében levő táblázatot bővíteni a *maga/maguk* személyes névmással.

A **Hungarolingua 2.** kötetében a 2. lecke első párbeszédében (Jean karambolozik) egy kisebb baleset során az egyik fél a balesetet okozó Skoda tulajdonosa, a másikat hibáztatja, vagyis a tankönyv népszerű figuráját, Jeant, a francia festőt. A skodás, amikor közli, hogy a másik a hibás – mivel túl gyorsan vezetett – érthető módon használja a haragját, bosszúságát is jól kifejező *maga* formát (21). Hozzá kell tennünk, hogy a „*Mit kiabál?*” meglehetősen udvariatlan kérdés után furcsán is hatna az „*ön*” használata. A következő szituációban előforduló *maga* is nagyon helyénvaló: a helyszínre érkező rendőr megkérdezi a francia festőművészt, hogy hívják. A Jeant gyorsajtással gyanúsító hatóság fölénye fejeződik itt ki a *maga* névmás használatában (22). Jean ezzel szemben – a hivatalos közegnek kijáró tisztelettel – „*önözi*” a rendőrt, mikor az afelől érdeklődik, hogyan is történt a baleset. „*Hát éppen azt mesélem önnek*” – mondja. (Megemlíthetjük, hogy kiélezett helyzetben elképzelhetetlen az „*Ön marha!*” stb. megszólítás.)

Ebben a könyvben harmadszorra a 4. leckében (54), az albérletet kereső török diák, Mustafa és az idősebb főbérlet hölgy párbeszédében fordul elő a *maga* névmás. A főbérlet aggódva kérdezi a török fiút, hogy nem iszik-e. Mivel fiatalembert szólít meg, életkoránál s női mivoltánál fogva kétszeresen is fel van jogosítva a *maga* használatára. Fordítva nagyon illetlen volna. Mustafa nem magázhatja le! Erre feltétlen hívjuk fel hallgatóink figyelmét. (Ha netán egy ilyen helyzetben a főbérlet és az albérlet között később meghittebbé válik a kapcsolat, elképzelhető, hogy az albérlet fiatalember is „magázhatja” a főbérletjét, pl. *Ilonka néni, magának is hozok kenyeret a boltból.* (Persze jóval biztonságosabb a névmás kerülése: *Ilonka néninek is hozok kenyeret a boltból.*)

A következő alkalmazását a *maga* névmásnak az 5. leckében (66), két idősebb férfi dialógusában figyelhetjük meg. Nagy valószínűséggel a kollégái egymásnak, esetleg szomszédok vagy ismerősök. Egy meccsről beszélgetve egyikük azt tudakolja a másiktól, hogy őszerinte mi lesz az eredmény. Vezetéknevükön szólítják egymást az *úr* szó hozzáadásával, ennek hivatalos élet a *maga* használata veszi el, s ad neki kissé bizalmasabb jelleget.

A 8. leckében (105) egy színházi előadás szünetében a házaspár Gábor és Mária kimennek a büfébe. Ott Gáborra ráköszön egy ismerőse, a színész-rendező Sárközy, s a férj bemutatja az illetőt a feleségének. Mária kedvesen közli, hogy már sokat hallott róla. Mivel a férj régi jó barátjáról van szó, itt ismételtlen a kedvesség, a bizalom-megelőlegezés jele, hogy a feleség a *maga* megszólítással él. (Az *ön* ebben az esetben meglehetősen rideg lenne.)

Ugyanebben a leckében (111) férfi kollégák vitatkoznak, hogy melyik film érdemelné meg az Oscar-díjat. Az egyik közli a másikkal, hogy sajnálja őt, s megkérdi,

miért nem jár gyakrabban moziba. Ebben a párbeszédben a másik ismerős volta (hiszen munkatárs), ugyanakkor a három lépés távolság miatt használja a maga megszólítást. Benne van még egy kis bosszankodás, mérgelődés, lesajnálás is. (Érdekességként megemlítem, hogy beszélgetőpartnere, vagyis a kollégája a párbeszéd első mondatában az *ön* szót használja, mikor azt mondja, hogy nem ért egyet a másikkal.)

A 9. lecke (119) arról szól, hogy Mary lakásában többek közt elromlik az erkélyajtó zárja is, de szerencsére fölötte lakik egy lakatos. Kettejük párbeszédében használja Mary a *maga* szót, mikor hálája jelül Pintér úr kezébe nyom némi borravalót, azzal, hogy ez az övé, csak tegye le. A szomszédok közti közeli, ámde azért néhány lépésnyi távolságot tartó kapcsolat kifejezésére szolgál a *maga* névmás. Az *ön* nagyon fölényes és rideg volna Mary részéről. Mivel Murphy törvénye szerint minden elromlik, ami el tud romlani, Marynek a tévéje és a mosógépe is felmondja a szolgálatot. Így hát két szerelőt is vár, de helyettük váratlanul két festő-mázoló állít be. Mary csodálkozva, s kissé bosszankodva kérdezi, kik ők, s közli velük, hogy nála nem kell festeni, nem hívta őket. Emellett a megrendelő és a szolgáltató fölé- s alárendeltsége is kifejeződik abban, hogy Mary „lemagázza” a festőket. (Elképzelhető lenne az *önök* megszólítás is Mary szájából, de az nem tükrözné a bosszúságát, zavartságát, túl semleges volna itt.)

Hasonló a helyzet a következő párbeszédben (121), ahol bűnözők vannak kihallgatáson. Itt megint csak egy hierarchikus kapcsolatnak vagyunk tanúi. A rendőrnnyomozó mind a három ízben a *maga*, illetve *maguk* formát használja, mikor azt firtatja, hogy az illető bűnöző-e a kérdéses pisztoly, s hogy ha nem, akkor miért volt az ő kocsijukban. A „nehézfű” válasza után megkérdi, hogy annak van-e kocsija. (Nagyon mesterkél, szinte ironikus volna itt az *ön* használata.)

A *maga* névmás a könyvben utoljára egy autószerelő műhelyben folytatott párbeszédben fordul elő (127). Kurt Fischer üzletkötő, a könyv egyik főhőse nagyon elégedett az autószerelővel, mesternek szólítja, s mivel az igen hamar megjavítja a kocsiját, megdicséri a szerelőt, hogy igazán érti a szakmáját. Itt egyrészt az állandó ügyfél bizalmassága, másrészt – üzletember lévén – társadalmi fölénye nyilvánul meg a *maga* szó választásában.

2.2.6. Hungarian in Words and Pictures

Az 1. leckében megjelenik a kissé suta: *Ki ön?* kérdés, a 2. leckében veszik fel a többes számú formát: *önök*. Noha a *maga/maguk* névmást a szómutató csak a 14. leckében tünteti fel, s e lecke szöszedetében szerepel az egyéb szavak sorában, már az előző leckébe is „becsúszik” egy *maga*, mintegy észrevétlenül, hiszen sem táblázatban, sem szöszedetben nem látható. A könyv 25 leckéből áll, tehát kb. az anyag felénél szerepeltetik legelőször a *maga* névmást. Nem tartom szerencsésnek, hogy az első beszélő, aki a másik nevét tudakolja, huszárvágással „lemagázza” a másikat, mire a másik furcsa módon az *ön* névmást használja a rövid visszakérdésben. A nyúlfarknyi párbeszéd ily módon azt sugallja, mintha teljesen felcserélhető volna a két forma. Azért is furcsa ez a kis párbeszéd, mivel a bizalmasabb formát szerepel-

tetik először, a távolságtartót másodsor, s ez inkább fordítva szokott előfordulni. Sajnos, nem derül ki, hogy kik beszélgetnek, sem rajz, sem kép nem segíti eligazodni a nyelvtanulót.

A következő párbeszédben megfigyelhetjük, hogy a *kedvesem* megszólítás milyen jól előkészíti a terepet a közvetlenebb *maguk* megszólítás használatára. Persze, hozzá kell tennünk, hogy ez idősebbek szájából hangzik el, mint a még bizalmasabb *aranyoskám*, *angyalkám*, egészen fiatalokhoz szólva: *tündérkém*. Furcsa is lenne utána a hűvösebb *önök* forma. A vonaton utazó anya és gyermeke párbeszédébe belebocsátkozik az egyik utas, egy idős hölgy, aki az unokáját viszi nyaralni – mintegy megdicsérve az ifjú anyát, aki a melegegre panaszkodó kisfiát almával kínálja. Az idős hölgy így szól: – *Igaza van, kedvesem, az alma nagyon jó. Maguk bova utaznak?*

Párbeszédükbe később egy férfi is bekapcsolódik, s az idős hölgy unokájához fordulva ártatlanul megjegyzi, hogy a kisfiú biztosan sokat fog majd úszni, szaladgálni, futballozni meg horgászni. A kisfiú ezt meg is erősíti, mire az idős hölgy csendre inti a gyereket, s szobafogságra ítéli szegényt a nyaralás idejére. A „felbújtótól” pedig – a férfit haragosan lemagázva, bár az *uram* megszólítással enyhítve a sértő élet – megkérdezi, mire tanítja a szegény gyereket. Felháborodva hajtogatja, hogy micsoda emberek, beszélgetni kezdenek, és mindjárt beleszólnak a magánügyeibe.

Ez a kis párbeszéd egyszerűségében is remekül tükrözi a *maga* megszólítás mellékzöngéit: hol kedvességet, bizalmat, hol pedig éppen bosszúságot, haragot, lenézés kifejezve. Igen ügyes megoldás, hogy ugyanazon személy szájából hangzik el, mégis egészen mást fejez ki az első megnyilatkozásában, mint a másodikban.

A névmás háromszori előfordulása tehát a semlegességet, a bizalmat, illetve a bosszúságot illusztrálja.

2.2.7. Kilátó I.

Berényi Mária tankönyve húsz leckéből, azaz lépcsőből áll. A *Nyolcadik lépcsőben* fordul elő először a *maga* névmás, egy autóbusszon játszó párbeszédben, amikor az egyik utas érdeklődik a másiktól, van-e jegye, s a másik megkérdi tőle, hogy ellenőre-e. Mivel itt elképzelhető lenne az *ön* használata is, nem túl szerencsés tehát a *maga* névmás ilyenén bevezetése, ráadásul semmiféle magyarázatot nem kap hozzá a nyelvtanuló. (Talán az ellenőrök munkája iránti lenézés nyilvánul meg a névmásválasztásban.)

A *Tizedik lépcsőben* egy rövid viccben (103) halmozottan: háromszor is előfordul a *maga*, két szomszédasszony párbeszédében. Az egyik azt kérdezi, mi baja van a másiknak, hogy minden nap felmegy hozzá az orvos. Mire a másik szomszédasszony rávágja: „*Magához is jár egy tűzoltó, én mégsem kérdezem, hogy mi ég maguknál!*” Itt nyilvánvalóan a közeli ismeretség, a három lépés hiánya indokolja, hogy miért ez a névmás szerepel itt. Tekintetbe véve a két szomszédasszony kotnyeleskedését, a semlegesebb *ön* nem is illene ilyen vitriolos mondatokba.

Ötödszörré egy éttermi jelenetben kerül terítékre, amikor a pincértől megkérdezi az egyik vendég, hogy: *Maga* mit ajánl? (107). Itt a szolgáltatást igénybe vevő személy fölénye nyilvánul meg a *maga* használatában. A névmás legközelebb a *Tizenegyedik lépcsőben*, a Tizenégy karátos autó című Rejtő-regény részletében bukkan fel. Noha szerintem a szövegben rejlő humort egy kezdő nyelvtanuló még nem tudja kellőképpen értékelni, a benne szereplő *maga* névmás egy gyakran használt kifejezésben fordul elő (*vkinél van vmi:*) „*Magánál* van az izéje.... a szimbólója?”.

2.2.8. Halló, itt Magyarország!

A 20 leckéből álló második kötet közepén (11: 79) szerepel a *maga* névmás egy benzinkutas jelenetben, ahol nem kér vissza az utas, mondván: *A többi a magáé*. Az előbbi példához hasonlóan, mivel itt is aszimmetrikus a kapcsolat, a *maga* forma ezért illik ide.

A következő jelenet két utas, egy viszonylag fiatal nő és férfi közt játszódik (13: 93). Az előzékeny, udvarias férfihoz a nő a bizalmasabb *maga* formával fordul, miután ő is bemutatkozik neki: *Maga is nyaralni megy?* Itt tehát az *önnél* meghittebb, bizalmasabb volta miatt szerepel a *maga* névmás.

Idősebb főnök s fiatal beosztottja párbeszédében bukkan fel legközelebb: *Nagyon csodálkozom magán, Molnár úr.* (15: 107), mondja a főnök nemtetszését kifejezve, mivel nőszülni akar az ifjú kolléga, s nászútra menni. (Meg kell vallanunk persze azt is, hogy az „*önön*” forma kissé sután hatna a névmás és a toldalék meggyező formája miatt, az előbbieken túl ez is indokolhatja a *maga* választását.)

A következő párbeszédet, ahol a *maga* ismét felbukkan, egy gyakorlat (108: B/1) tartalmazza. Egy osztályvezető méltatlankodik, hogy ifjú beosztottja megint elkésett. Mikor a hölgy magyarázkodni kezd, rávágja: *De ez csak tíz perc séta, és maga fél órát késett.* Itt egyrészt a ranglétrán feljebb álló személy fölénye fejeződik ki, másrészt az életkora. A (109: B/3) gyakorlatban éppen fordítva, az *ön* névmással fordul idős főnökéhez a fiatal beosztott: *Beszélhetek Önnel?* Igen fontos azt hangsúlyozni, hasonló jelenetek elemzésénél, hogy hallgatóink a *maga* névmást ne használják tanáraik megszólítására.

A következő jelenet (116: B/2) egy gyakorlatban található. A vásárló savanyúnak találja a mézédésnek mondott szőlőt, s bosszankodva így reagál: *Ez magának édes?* Az ehhez hasonló szituációkban a kellemetlen meglepetések szerzőjét mindig a *maga* névmással illetjük. (*Ez magának új/ tiszta/olcsó?* stb.) Az *ön* használata itt teljességgel kizárható.

Utoljára a szolgáltatás terén jelenik meg (17: 121) egy fodrász s a vendége telefonbeszélgetésében:

- Halló, fodrászat.
- Klári, *maga* az?
- Igen, tessék parancsolni.
- Bartáné vagyok, Éva. ...

A dialógus remekül érzékelteti, miként használható a *maga* ilyen típusú (a szolgáltatást igénybe vevő/szolgáltató) alá-fölérendeltségi viszonyban.

2.2.9. Hungarian for Foreigners

Lakos Dorottya nyelvkönyvében két alkalommal szerepel a *maga* névmás. Elsőként (4: 63) a beszélő nevet viselő Komoly doktor intézi a titkárnőjéhez, dicsérve az elvesztett levelét megtaláló hölgyet: – Ja, Sárika, *maga* egy angyal! Ez a jelentésárnyalat eddig az előző példák során nem szerepelt, pedig a *magának* van egyfajta tegezés feletti szeretetteljesen bizalmas jellege is. (Nem véletlen, hogy kisbabák, csecsemők becézetése közben is el-elhangzik ilyesmi: *Imádom/Megeszem magát* stb.)

A *maga* névmásnak a következő használata indokolatlan, a mondatba ugyanis nem kívánkozik semmiféle személyes névmás. A titkárnő közli, hogy van kávé is, ha fáradt lesz (a doktor), mire ő: – Nem értem. *Maga* hová megy, Sárika?

2.3. A *maga* névmást összesítő táblázat értékelése

A *maga* névmás három különböző használati módja: a) bizalmas és egyenrangú viszonylatokban keresztnévvel kölcsönösen (pl. szomszédok, kollégák) b) nem távolságtartó, nem személytelen aszimmetrikus viszonylatban a fölérendelt fél által (pl. igazgató – titkárnő) c) negatív árnyalat, főként önmagában használva (*Maga* volt a hibás!).

Az elemzett tankönyvekben a *maga* névmást 8 esetben pozitív (+), 20 esetben semleges (s), 12 esetben pedig negatív (–) értelemben használták, azaz mind a három jelentéstöltet megvan, különös tekintettel az 1996 és 2003 között megjelent nyelvkönyvekre. Ezekben 28-szor fordul elő, 6-szor (+), 11-szer (s), 11-szer (–) értelemben, ellentétben a korábbi nyelvkönyvekkel, amelyek többségében csak elvéve bukkan fel (kivéve a **TIT**-nyelvkönyvet). Ez arról tanúskodik, hogy a szerzők igyekeznek egyre életszerűbb párbeszédekben bemutatni használatát. Követendő példaként megemlítem a **HWP** gyakorlatát: a 3 jelentést 3 egymás után következő, rövid, párbeszéd szemlélteti.

Nem véletlen, hogy meglehetősen nagyarányú a *maga* névmás negatív értelmű előfordulása, ugyanis a sértő szándékú megnyilatkozásokban csak a *maga* használható az önnel szemben. A *maga* megszólítás (szerepfőnevekkel, rangra utaló elemekkel) elsősorban vidéken, falusi beszédközösségekben használatos (Domonkosi 2002). Mivel a 28-ból 14 esetben a **Hungarolingua** című debreceni kiadású tankönyvben szerepel, ebből is látható, hogy vidéken jóval szélesebb a használati köre.

A *maga* névmás használata 10 nyelvkönyvben:

3. Gyakorlattípusok

A tankönyvekben a nemtegezésre szolgáló névmások közül túlnyomórészt az *ön* szerepel. Ennek ellensúlyozására megadok néhány jól bevált gyakorlattípust (a legfontosabbakat vastagon szedve):

1. **Adott párbeszédekben a megszólítási formák kikeresése, értékelése;** megszólítási formák többes számban (*uraim, hölgyeim* stb.)
2. **Keresztnevek becézett alakjainak megadása** (*József* → *Józsi, Jóska* stb.)
3. **Becézett nevekből a hivatalos keresztnév kitalálása** (*Pityu* → *István, Bözsi* → *Erzsébet* stb.)
4. **Birtokos szerkezeteket tartalmazó magázó mondatok tegezővé való átalakítása, illetve a fordítottja** (*Ez nem az önök kulcsa?* → *Ez nem a ti...?*, *A maga kocsija áll a bejárat előtt?* → *A ti kocsitok... ?*)
5. **Párbeszédok kiegészítése a megfelelő személyes névmásokkal, megszólításokkal** (különös tekintettel a nem tegező aszimmetrikus viszonylatokra: a magázás és önözés közötti különbségtétel, szerepfőnevek, keresztnevek hozzáadása, pl. – *Péter, maga holnap jön vizsgázni?* – *Igen, tanár úr, ha megfelel önnek.*) Tipikus helyzetek: *idős ember – fiatal, fiatal – fiatal, tanár – diák, idősebb főnök – fiatal beosztott, munkatárs – munkatárs, eladó – vevő, vendég – pincér, szolgáltató (benzinkutas, autószerelő, tévészerelő stb.) – szolgáltatást igénybe vevő, orvos – nővér, hivatalnok – ügyfél, pap – hívő, rendőr – gyanúsított, nyomozó – bűnöző* stb.)
6. **Tetszikelő formák átalakítása indirekt megszólítássá** (*Tanárnő, hova tetszik menni? Hova megy a tanárnő?*)
7. **Két-három-négy fős szerepjátékok vetésforgóval, minden diák bevonásával**
8. **Szerepjáték két hallgató részvételével, állandóan váltva a szerepeket az esetleges hibák szóbeli javítása a többi diák által**
9. **„Stílusgyakorlatok”:** egyre udvariasabb kiszolgálás (*Tessék! Mi tetszik? Mit parancsol? Mit tetszik parancsolni? Mit tetszik parancsolni, hölgyem?*, a tetszikelő formák finomítása (bátorítás vagy kérés): *Tessék csak megnézni! Tessék szíves megnézni!*; a *maga* névmás egyértelműen negatív szerepe pl. *Ez magának édes? Hiszen ez savanyú!* (ellentétpárok), – *Maga a hibás, Maga nem figyel!*
10. **A megszólítások kerülése** (*Elnézést (kérek)!, Bocsánat!, Kérem!, Szabadna (egy pillanatra)?, Ne baragudjon!* stb.)
11. **Adott párbeszédekben az összekevert megszólításoknak a megfelelő helyre való beírása**
12. **Adott párbeszédekben a helytelen megszólítások kikeresése és helyettesítésük a megfelelő változattal**
13. **Megszólításokhoz kicsinyítő képző + egyes szám. 1. személyű birtokos személyjel hozzáadása** (*Esztikém, aranyoskám, tündérékém* stb.). Ki kinek, milyen szituációban mondhatja?

4. Összegzés

Az általam átnézett nyelvkönyvek elemzésének tanulsága: a nyelvtanulóknak a magyar nyelvben való eligazodását az a nyelvkönyv szolgálja eredményesen, amely valószínűleg megismerteti őket az *ön* és a *maga* névmás, illetve a *tetszikelés* használatával is. Bár napjainkban a 18–35 éves korosztályban nem tegezõ viszonylatban az *ön* névmás használati köre egyre szélesebb, idegen ajkúak részérõl az indirekt megszólítást tartom a legbiztonságosabbnak (ehhez természetesen ismerniük kell a megszólítási formákat is (*Hova megy a tanárnõ/tanár úr?*)). Fontosnak tartom a *maga* névmás mindhárom (semleges, illetve a pozitív és negatív érzelmi töltésû) változatának a bemutatását is. Ezt az életszerű párbeszédet szolgálják a legeredményesebben, ámde az ezekbõl nyert pragmatikai ismeretek megerõsítéséhez speciális gyakorlatokra van szükség. Ha a közeljövõben íródik majd egy nyelvkönyv, amely a lengyelek magyartanulását szolgálja, abban feltétlenül helyet kell kapniuk a fent említett pragmatikai ismereteknek is a hozzájuk rendelt dialógusokkal, szerepjátékokkal, gyakorlatokkal együtt.

Irodalom

- Aradi András–Erdõs József–Sturcz Zoltán 2000. *Küszöbszint. Magyar mint idegen nyelv*. Mûgyegyetemi Távoktatási Központ, Budapest.
- Berenyi Mária 2003. *Kilátó I. Magyar nyelvkönyv külföldieknek*. Balassi Bálint Intézet, Budapest.
- Canale, M. 1983. From communicative competence to language pedagogy. In: Richards, J.–J. Schmidt (e. d.): *Language and communication*. Longman, London.
- Dávid Mária 2003. Magyar-lengyel simulások és koccanások. *Hungarológiai évkönyv 4.* 153–159.
- Dávid Mária 2005. Pragmatika a magyarórán. Megjelenik a *Nyelvtanítás a kultúrán keresztül* címû Konferencia-kiadványban. Varsó, UW.
- Domonkosi Ágnes 2002. Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban. A *Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai* 79. Debrecen.
- Durst Péter 2004. *Lépésenként magyarul, Magyar nyelvkönyv külföldieknek, Elsõ lépés – Magyar nyelvkönyv kezdõknek*. Új, javított kiadás. Szegedi Tudományegyetem Hungarológiai Központ, Szeged.
- Erdõs József–Prileszky Csilla 2002. *Halló, itt Magyarország!* Negyedik, javított kiadás. Akadémia Kiadó, Budapest.
- Erdõs József–Kozma Endre–Prileszky Csilla–Uhrman György 1988. *Hungarian in Words and Pictures. Magyar nyelvkönyv*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Erdõs József–Kozma Endre–Prileszky Csilla–Uhrman György 1990. *Színés magyar nyelvkönyv*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Ginter Károly–Tarnói László 1974. *Ungarisch für Ausländer, Magyar nyelvkönyv*. Negyedik, javított kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hlavacska–Hoffmann 1996. *Hungarolingua. Magyar nyelvkönyv I-II*. Debreceni Nyári Egyetem, Debrecen.
- Koutny Iona 2000. Magyar és lengyel udvariassági fordulatok összevetése a lexikográfus szemével. In: Bañcerowski, Janusz (ed.) *Polono-Hungarica* 8. ELTE Budapest. 268–279.

- Koutny Ilona 2003. A magyar pragmatika néhány problémája. *Hungarológia: Nyelv és kultúra*. ProDruk, Poznan.
- Kovácsi Mária 1993. *Itt magyarul beszélnek I-II*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Lakos Dorottya 1998. *Hungarian for foreigners. Magyar nyelvkönyv külföldieknek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Maróti Orsolya 2003. Szia, professzor úr! Pragmatikai hibák idegen ajkúak magyar nyelvhasználatában. *Hungarológiai évkönyv* IV/1. PTE Pécs. 166–171.
- Mroczo Eugeniusz 1967. *Język węgierski dla pocz'tkuj'cych*. Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Somos Béla 1994. *1000 szó magyarul*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szili Katalin 1992. *Begegnung auf Ungarisch. Ein Ungarisch-Sprachkurs Für Einsteiger Aller Altersstufen*. Edition Tau.
- Szili Katalin 2000. A pragmatikai kutatások a nyelvoktatásban (különös tekintettel a magyar mint idegen nyelv tanítására). *Hungarológiai Évkönyv* 1. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 113–119.
- Szili Katalin 2002a. A kérés pragmatikája a magyar nyelvben. *Nyr.* 126: 12–30.
- Szili Katalin 2002b. Hogyan is mondunk nemet magyarul? *Nyr.* 126: 204–220.
- Szili Katalin–Szalai Zsuzsa 1990. *Lépésről lépésre, Ungarisch für Anfänger*. Braumüller, Wien.